

FEJLŐDÉS ÉS/VAGY BOMLÁS? A család mint pszichohistóriai probléma

Lányi Gusztáv

(ELTE TáTK Társadalmi Kapcsolatok Intézete, Szociálpszichológiai Tanszék)

Előszó

Tanulmányomban a *család* fogalmát olyan paradigmaticus példának tekintem, ami általánosítható erővel mutatja korunk emberi életvilága mikro-, mezo- és makroszféráit átható *végzetes értékrelativitást és következményeit*: a család esetében a *hagyományos funkcióinak leépülését, elvesztését*.

A következő kérdésekre összpontosítok:

1. A modernizáció történeti-szociológiai folyamataiban kialakult *nukleáris család* disz/funkciói a „fejlődés” vagy inkább a „bomlás” irányába mutatnak-e?
2. A pszichohistóriai elemzés ugyanakkor ezt a történeti-szociológiai folyamatot mintegy *belsőről* – a „lélek” pszichológiai perspektívájából – vizsgálja.
3. Elemzésem középpontjába az *autoritásvesztés* diagnosztizálását állítom.
4. Terápiás javaslatom, vagyis inkább ilyen szándékú kérdésem: a *család bibliai (ó- és újtestamentumi) konfliktusartikulálási és -kezelési módjai/mintái vajon milyen példával szolgálhatnak a posztmodernitás kor- és korszakában?*

Témá(m)ra hangolás: mi a család?

Elemzésem során, nyilvánvalóan, nem kerülhetem meg a család fogalmának meghatározását, noha nem törekszem a fogalmi tisztázás sokoldalú megvalósítására. Ám másfelől a család mibenlétének szövevényes, jelenségszintű leírása, bemutatása sem lehet most a feladatomban. Nem kétséges azonban, hogy a család egyfelől az időben, a történeti múlt homályos messzeségébe nyúlik vissza; másfelől térben, itt és most is változatos vallási, kulturális, néprajzi, szociológiai megjelenési formákkal jellemezhető – nem beszélve a közvetlen megfigyelések, benyomások, a mindennapi élmények világáról.

Mi is tehát a család?

Homályos rejtély? – kérdezhetnénk némi lírai bor(z)ongással.

Más, kevésbé bor(z)ongós hangulati tónussal is rákérdezhetnénk a család mibenlétére. Vicces, jókedvű, afféle „happys” együttlét jellemzi a család életviszonyait? Lehetséges! Noha bizonyára rögtön jöhetne a kritikai kérdés/észrevétel: a család valamiféle „idill” lenne? Férj, fele-

ség és a gyerek/ek harmonikus, boldog együttese és tartós együttléte, valamiféle mesés kiegyensúlyozottságban, holtomiglan-holtodiglan?

Nyilvánvalóan nem (igen?).

A hétköznapi gyűrődések, a kisebb-nagyobb konfliktusok, de persze a heves indulatok, a családok szétrobbanását eredményező feloldhatatlannak tűnő és/vagy valóságosan is mindent fölemésztő traumák életvilága is (lehet) a család.

A család mindeközben valami meghökkentő stabilitással is rendelkező emberi együttélési forma: *szeregetcsalád* (is lehet) (Varga 2018: 58-74).¹ Úgy tűnik, hogy különböző változatokban, de az emberi történelem egyik legállandóbb intézménye is. Értékeket stabilizál/hat – és porlaszt/hat. Pozitív és negatív érzelmek forrása, tárháza, őrzője és kibocsájtója. Szocializációs és identitásalakító élet- és értékvilág, női és férfi szerepek formálója – és sok-sok egyéb személyes viszony alakítója.

És így tovább, és így tovább!

Miről is lesz tehát szó?

A fenti, bevezető sorok után, természetesen, nem kerülhetem ki a család fogalmának némileg iskolás tisztázását. Arra fogok törekedni, hogy írásom mondanivalóját mintegy előkészítsem: néhány klasszikus családszociológiai összefüggés felvillantásával jelzem a család mibenlétének elemzésem szempontjából releváns kiindulópontját; azt az origót, amihez viszonyítva egyfelől a történeti-szociológiai, másfelől a pszichohistóriai és pszichológiai folyamatokat és jelenségeket leírni/értelmezni tudom.

A család átalakulása – a fejlődés és/vagy bomlás – problémáit néhány statisztikai adat segítségével kísérlem meg bemutatni. Az adatok a magyar történeti, szociológiai és pszichológiai helyzetet és összefüggéseket vázolják.

A statisztikai adatok „megszóllaltatása” = értelmezése tanulmányom legfőbb tartalmi és módszertani célkitűzése. Olyan pszichohistóriai elemzésre teszek kísérletet, amelyben a mítosz, a kultúra, a társadalom, a család, az egyén – azaz a születés és a halál biológiai/élettani, pszichológiai összefüggéseit a történeti/kulturális emlékezet dinamikus feszültségében helyezem el. Ezt egyfelől a gyermekkor-történet, másfelől az identitás-diffúzió rövid elemzésével igyekszem konkretizálni.

A konkretizálás további lépései: a diagnózis – a kor- és kórképek (szintén vázlatos) leírása. Archetípusokat elemzek: az Ótestamentumból Káint és Ábelt, Józsefet és testvéreit, az Újtestamentumból a tékozló fiú/k történetét. Tanulmányom pszichológiai mondanivalóját ennek során fogom igazán kibontani: azokat a destruktív és konstruktív konfliktusokat elemzem, amelyek a család életvilágában meghatározták/meghatározzák a családtagok viszonyait, szerepeit, identitáskészletét, mindenekelőtt az apai tekintély, a maszkulin agresszió elaborációját és szublimációját.

---

¹ Varga Csaba nagyszabású koncepciójával (víziójával, utópiájával) itt most nem foglalkozom.

A diagnózis elmélyítése érdekében jungiánus pszichoterápiás tapasztalatokat is idézek: Krónosztól Dionuszoszig – tehát azt az archetipusos mintázatú jelenkori pszichodinamikus fejleményt, ami a zsarnoki, elnyelő apától a lány férfiig ível/t. Ezt a diagnózist – kor- és kór-képet – nemcsak a jungiánus, hanem más paradigmákban vizsgálódó pszichológusoktól is idézni fogom.

Végül fölteszem a kérdést: van-e megoldás? A férfi-autoritásvesztés valamiféle végzetes csapás? Vagy inkább arról lenne szó, hogy a családi élet- és értékvilág *re*-formja összetett (evilági és szakrális/spirituális) folyamatait jelzi ez a (sajnálatos) fejlemény is?

A család fogalma

Induljunk ki egy (látszólag) egyszerű, sőt magától értetődő meghatározásból: a család nem más, mint *vérségi köteléken alapuló összetartozás, ahol a szülők együtt nevelik gyermekeiket* (Hablicsek 1996-2000, Vajda 2005).

Némileg bontsuk ki ezt a jelentést.

A *család* szó (például az angol *family*, de a magyar *familia* is) a latin nyelvből ered, töve a *famulus*, melynek jelentése *szolga*, s az ebből képzett *familia* jelentése *háztartás*.²

A család azonban nem jelenthet pusztán háztartást, hiszen egy háztartásban élhetnek olyan személyek is, akiket nem neveznénk családtagoknak, például kollégiumi szobatársak, vagy a munkásszállások lakói. Ezért a háztartáshoz egy olyan további megszorítást is hozzátesznek, hogy a *család tagjai vagy vérségi, vagy törvényes kapcsolatban (házasság, adoptáció) állnak egymással*.

Továbbra is a *család* fogalmának alapdefinícióját firtatva, nézzünk bele *A magyar nyelv értelmező szótárába*.³

A család:

- a szülők, a gyermek(ek) (és legközelebbi hozzátartozóik) közössége,
- a (közeli) rokonok összessége,
- egyeredetű nemzedékek sora,
- háznép, cseléd(ség) (rég, népi jelentésében).
- Stb. stb.

Nyelvészkedni végképp nem fogok, ám mégis tanulságosnak tartom (még történeti pszichológiai szempontból is), hogy a „család” szavunk szláv jövevény. A legtöbb szláv nyelvben megvan a *cseljad* ’háznép, egy család gyermekei’ jelentésben. A vegyes hangrendű szláv szó

² A „család” szavunk pontosabb magyar etimológiáját lásd alább.

³ <http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=csal%C3%A1d>

egyrészt a mély hangrend irányában egyenlítődt ki, így lett a *család*, másrészt ellenkező irányban: *cseléd*.⁴

Az alapfogalom vázlatos tisztázása során is láthatjuk, hogy a definíciós bonyodalmak – és az általuk jelzett jelenségek – igencsak szerteágazóak. Éppen ezért nagy merészen előrukkolok a saját definíciós kísérletemmel is:

- A család az a speciális és sajátos életvilág, amelyben szinte észrevétlenül vált át az organikus az anorganikusra,
- ám úgy, hogy az anorganikus nem számolja fel az organikust.
- A lét- és fajfenntartás biológiai/ösztönös készletései az emberi filogenezis során a társas és társadalmi/kulturális, sőt szakrális/spirituális szocializáció folyamatában identitásképző és -tartó erőként is működnek – VAGY NEM!
- Elemzésem azonban nem az evolúciós/filogenetikai időskálán, hanem a pszichohistóriai (tehát a történeti-pszichológiai) kulturális emlékezet jelenbe nyúló időkeretében (az egyedfejlődés élettörténeti jelenségvilágára is tekintettel) vizsgálódik.

A család története – Európában

Kezdem az általános történeti összefüggések rövid áttekintésével. Elemzésem, természetesen, nem az egyetemes történeti folyamatok átfogó és részletes leírását adja, pusztán azt az európai hagyományt vázoló, amiben értelmezhetővé válnak a pszichohistóriai összefüggések is.

Az ógörög család. – Az ógörög család (*oikosz, oikia*) a családfőből, a feleségéből, vér szerinti és fogadott gyermekeikből, velük élő rokonokból és a rabszolgákból állt. A feleség legfontosabb szerepe az utódok szülése volt. Tehát a házasság biológiai funkciója dominált. A házi munka elvégzése is fontos volt, ezt még tanulták is, ám ez a „tanulás” természetesen nem azt jelentette, hogy a nő a házasságban egyenrangú partner lehetett. Periklész egyik beszédében azt hangsúlyozta, hogy az a nő legfontosabb erénye, ha nem tudnak róla semmit.

Spártában talán némileg jobb volt a helyzet: a nő például sportolhatott, énekelni és táncolni is tanulhatott. Azonban erre csupán azért volt lehetősége, hogy tökéletes(ebb) anya legyen. A feleség szinte soha nem volt a férje lelki társa, hiszen annyira alárendelt és képzetlen volt, hogy ezt a feladatot képtelen volt ellátni. Ezt a szerepet a művelt társasági nők, a *hetairák* töltötték be. Ők külön iskolákban tanultak és ők biztosították a társasági együttlét szellemi – és persze testi – gyönyörűségét. (Ritoók és Sarkady 1984: 366-368.)

Az ókori római család. – A *familia*: a közös őstől származó és azonos vezetéknevet viselő személyek; szorosabb értelemben: egy családfő hatalma alatt álló asszony, gyermekek, rabszolgák.

A nő alárendelt szerepe szintén jellemző volt. A római családfő (*patria potestas*) családjában élet-halál ura volt. A lányok csak házasságkötésük alkalmával kerültek ki apjuk hatalma alól,

---

⁴ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/cs-F1B10/csalad-F1B22/>

de akkor rögtön férjük kizárólagos uralmát kellett elfogadniuk (Almási 2012, Földi 1997, Hoffmann 2009: 77-130).

A középkori család = a bibliai család⁵

1. *Az ószövetségi család:* bet = 'ház'. A törzsön és a nemzetségen belül a legkisebb egység: családfőből, feleségből, saját és fogadott gyermekekből, velük együtt élő rokonokból, rab-szolgákból állt. Ábrahám családja például: Ábrahám és a két felesége, Sára és Hágár, a fiai, Izmael és Izsák, unokaöccse, Lót és családja, a szolgák és ezek gyermekei.

Az életet a családban mind vallási, mind jogi szempontból az apa irányította. Az egy házhoz tartozó család kultikus és jogi egység is volt: a szombati nyugalom az egész családra kötelező volt. Családonként ülték meg a nagy ünnepeket, mutatták be az áldozatot, költötték el a húsvéti bárányt, végezték a halott-siratást.

A genealógiákban a családokat nemzetségbe és törzsbe sorolták. – A család feje az apa, halála után az elsőszülött fiú. Általában sok gyermek volt a családban, de csak a fiúkat tartották pontosan számon. Az anya tekintélye a szült fiúk számától függően emelkedett. A család nem halhatott ki (sógorházasság).

2. *Az újszövetségi család.* – Az Újszövetségben a család lett az Egyház legkisebb egysége. Jézus Krisztus is családban született, mely a keresztény család mintája és őstípusa: a *Szent Család* = a gyermek iránti keresztényi szeretet példája. – A család alapját, a *házasságot* Krisztus szentségi rangra emelte,⁶ ugyanakkor az Óhózzá tartozást fontosabb és erősebb köteléknek nyilvánította, mint a test és vér, azaz a család kötelékét.

A keresztény középkort a „test és a vér” szakralitása – a túlvilág felé fordulás – is jellemezte. A testi örömök teljes elutasítása a 11-12. századi képzőművészeti ábrázolásokban is jól tetten érhető (Boncz é.n., Tormay 2017). Ám ez a szakrális értékvilág-dominancia nem azt jelenti, hogy a hitbuzgalmi és vallásos világgépet erkölcsi problémáktól mentes társadalom hozta volna létre. Mindenesetre a képzőművészeti alkotások jól tükrözik a korszellemet. A trubadúrok költeményei is csak legritkább esetben szólították meg a feleséget, ami arra utal, hogy a középkorra nem a szerelmi házasság volt a jellemző (Duby 1987, 2000).

A középkor másik korjellemezője a *politikai házasság* volt. Ez, mondhatni, az uralkodók kötelessége/feladata volt, de a társadalmi hierarchia alacsonyabb szintjein is jellemző volt az *érdekházasság*: a családi vagyon és presztizs védelme, gyarapítása. A házasságnak elsősorban tehát a gazdasági-politikai érdekfunkciója, valamint a család fennmaradását biztosító biológiai funkciója került a középpontba; az érzelem, a szerelem, a bensőséges kapcsolat gyakran háttérbe szorult, vagy a házasságon kívüli szférába került (Gurvics 1974, 2003, Southern 1987).

3. *Az újkori család.* – A korai feudalizmus túlvilági életet idealizáló felfogásával szemben a reneszánsz ember már nem vetette meg a földi élvezeteket és gyönyöröket sem. Ezért olvashatunk szeretőket tartó pápákról és ágyasokkal szórakozó királyokról. A pórnépi hedonizmus

⁵ *Magyar Katolikus Lexikon* (család) – <http://lexikon.katolikus.hu/C/Csal%C3%A1d.html>

⁶ *A Katolikus Egyház Katekizmusa: A házasság szentsége.* – <https://archiv.katolikus.hu/kek/kek01601.html>

is megszokott és látványos is volt (Bahtyin 1982, Burke 1991, Huizinga 1938/2004, Katona 2016).

A reneszánsz korának megengedőbb erkölcsi felfogását a reformáció korának erkölcsi tisztaságra való törekvése követte. Ebben a tekintetben azonos nézetet vallott mind a lutheri, mind pedig a kálvini irányzat. „Luther a korabeli egyház nőtlenségi ideálja helyett az Istennek tetőző házasság eszményét hirdette. Ennek a családnak az élén a férj áll, felesége és gyermekei feltétlen engedelmisséggel tartoznak neki. A család legfontosabb feladata a gyermekek következetes, szigorú erkölcsi elvek szerinti nevelése. A Luther által népszerűsített új, polgári családeszmény szerint a szülők teljhatalommal rendelkeznek gyermekeik fölött.” (Pukánszky 2001: 86.) – A reformáció családról, erkölcsi tisztaságról alkotott felfogása nagy kohéziós erőt jelentett, másrészt általános erkölcsi megújulást eredményezett, sőt a *kapitalizmus (nem csak jó) szellemét* is életre hívta (Weber 1982).

4. Polgárosodás és család. – A család általános társadalmi helyzetét a törvények határozták meg, amelyek a Nagy Francia Forradalomig a hagyományos feudális felfogást tükrözték. Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata, majd Napóleon törvénykönyve juttatta az egyenlőség eszméjét az európai köztudatba, amelyből logikusan következett a nők egyenlősége is. Mint-hogy azonban a 19. században nem voltak jelentős nőszervezetek, így a nő lázadásának, a család válságának bemutatását az irodalom végezte el, gondoljunk itt a nagy családragények, színművek egyes nőalakokat leíró motívumaira, Tolsztoj Anna Kareninájára, Ibsen Nórájára (Kézi 2007, Vas 2010). Ám ebben a konfliktusban, emancipációs feszültségben az „anyai” szerep a korábbi intézményes és távolságtartó jellegéből fokozatosan átalakult *az intim életvilágban is megélhető anyai szeretetté* (Badinder 1999).

A férfiak domináns szerepe addig volt meghatározó, amíg a gazdasági életben a testi erőnek volt kizárólagos jelentősége (pl. vadászat, földművelés). Amint szellemi tevékenységgel is elő lehetett mozdítani a család anyagi viszonyainak javulását, valamint a nőnevelés egyre nagyobb teret nyert, úgy teljesedett ki a nők közéleti tevékenysége. Társadalmi szerepvállalásuk gyors bővülését az anyaság, a családi feladatok ellátása, valamint a férfiközpontú törvényhozás ugyan akadályozta, de a 20. században már legalább elvben elérték a törvény előtti egyenlőséget (Borgos 2007, Boreczky 2004, Chodorow 2000, Sulerot 1983).

Magyar hagyomány

A magyar hagyomány szerint a család általában két generáció: a szülők és a nem házas gyermekek közössége (*kiscsalád*). A paraszti szóhasználatban a család négy generációs: 28-30 tagú *nagycsalád*. Néha a család helyett a *ház* szót használják 'háznép' jelentéssel. Tágabb értelemben a házban lakó szolgákat, cselédeket, távolabbi rokonokat, sőt a barátokat is magában foglalja.

A családfő szerepét a legöregebb férfi töltötte be, ő rendelkezett a család vagyonával, irányította az erkölcsi életet, képviselte a családot, és abban is döntött, hogy házasságkötéssel kit fogadhat be a család. A családtagok koruknak és nemüknek megfelelően vettek részt a családi gazdaság munkájában. A családfő a tételes családjogtól olykor eltérően beleszólt a gyermekek

házasságába, kitagadhatta őket, felesége vagyonát önkényesen kezelhette (Paládi-Kovács 1988-2002).

Családfejlődés – hagyományok és modernizáció

A „család” tehát nem egy olyan univerzum, ami – mint egy állócsillag – mozdulatlan és nincs kitéve a vallási/történeti/társadalmi, gazdasági, mentalitástörténeti és politikai változásoknak; nem beszélve az érzelmi/pszichológiai fejleményekről (amiről viszont ezután lesz inkább szó).

A fenti gondolatmenetből azonban mindenekelőtt azt emelem ki, hogy (egyebek mellett) a család *gazdasági egység*: a házasságot hosszú ideig/évszázadokig alapvetően nem a személyes érzelmek (a szerelem) határozták meg, hanem az anyagi megfontolások. A házasságon kívüli szexualitást viszont tolerálták. A szerelmi viszony inkább házasságon kívüli volt, az ilyen kapcsolatból született gyermekeket fölnevelték. A mai értelemben vett „gyermekkor” viszont nem létezett. Nagy volt a gyermekhalandóság is. A gyerekek elég korán ki is szakadtak a családjukból, más családokhoz szegődtek el dolgozni. Hamar „felnőtté” váltak (Ariés 1987).

A hagyományok és a modernizáció dinamikus feszültségében minimum két folyamatban érhetjük tetten a *polgári és fogyasztói család* szociológiai és társadalomlélektani sajátosságát:

1. *A család elveszíti gazdasági alapját.* – Európában körülbelül a XVIII. századtól kezd kialakulni a zárt, otthonközpontú család. A család elveszíti gazdasági alapját (a vagyon persze továbbra is fontos marad), közösségi és tradicionális szabályozó funkciója is leépül, ám ezzel párhuzamosan kibontakozik az *érzelmi individualizmus* – és a *gyermek-* és (majd) az *ifjúkor* is. A nyugati típusú modernizáció a XX. század első felétől/közepétől éppen az ifjúkor önálló szubkulturális dinamikájában a család intézményének afféle posztmodern átalakítását is eredményezte/eredményezi: egyre nagyobb teret nyer/t a kései házasságkötés. Az egzisztencia megteremtése fontosabbá válik, mint a saját, önálló család, a gyermek(ek). Sőt, mi több: a szabadon lebegő, „kötetlen” ifjúkór(ság) megnyúlik, mert az ifjak félnek leválni szüleikről, a szülők is magukhoz láncolják „éretlen” gyermekeiket (Somlai és mtsai 2007).

2. *A nukleáris család válik általánossá.* – A modern gazdaság és társadalom követelményeinek a családmag tagjaira korlátozódó háztartás felel meg, mert ennek a háztartásnak tagjai mozgékonyabbak, könnyebben változtatnak lakóhelyet, munkahelyet, továbbá mert bennük kevésbé érvényesül a szülők konzervativizmusa. Az agrártársadalmakban a többcsaládos együttélés és együttműködés dominált, a modern ipari társadalmakban viszont a nukleáris család általános elterjedése érvényesül/t. (Andorka 2006, Cseh-Szombathy 1979, Somlai 1985, 2002)

A család funkciói

A család hagyományos funkciói tehát megszűnnek és/vagy átalakulnak. A nyugati típusú modernizáció eredményeként a nukleáris család két funkciót őriz meg: 1. a társadalmi reprodukciót, 2. a személyiség intim, pszichológiai szükségleteinek kielégítését.

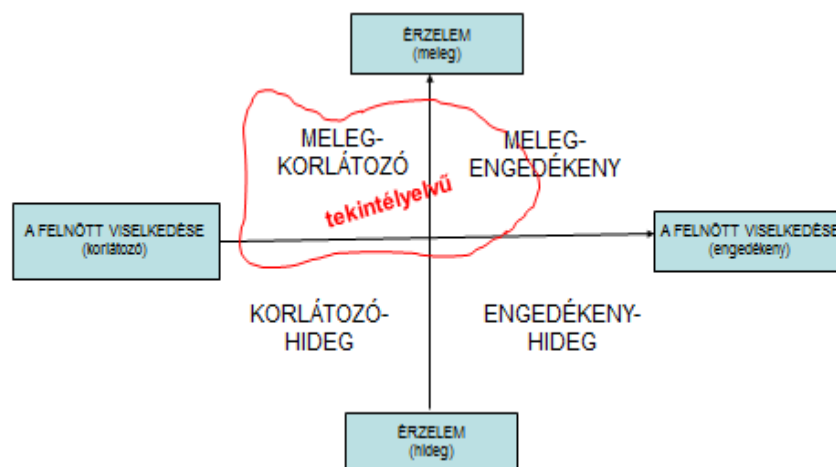
A továbbiakban azt fogom elemezni, hogy ez a nukleáris család milyen módon funkcionál.

A család mint kiscsoport. – A nukleáris család szocializációs funkcióját az „apa” és az „anya” szerepekkel teljesíti. A szülők együtt a családi szociális hatalom letéteményesei, ők a dominánsak, a gyerekek/ek a szubdominánsak. Az apa: az instrumentális vezető. Az anya: az expresszív-érzelmi vezető. Ebben a kiscsoportos erőterben alakul ki a gyerek/ek alapszemélyisége: a lelki élet valamennyi nagy alapterületének (megismerési, érzelmi, akarati élet) kezdeményei. Mivel a korai tapasztalatok nagyon erősen és mélyen vésődnek be, így a későbbi élet során ez szűrőként működik.

A család működésének dinamikus folyamata: a szocializáció. – 1. *Az elsődleges szocializáció* révén az alapvető viselkedési szabályok, az általános erkölcsi normák elsajátítása történik, jórészt spontán utánzással, a szülői minta követésével, lemásolásával. Ezek a viselkedésminták a személyiség szerves, jobbra megváltoztathatatlan karaktervonásává válnak, miként például az anyanyelv elsajátítása. 2. *A másodlagos szocializáció* révén viszont a specifikus szereptanulás történik, például az iskolai tanulás ismeretei ilyenek, így többek között az idegen nyelv/ek megtanulása. A másodlagos szocializációban megtanult (idegen) nyelv/ek/et ugyan tökéletesen el lehet sajátítani, de az „idegen” akcentust sohasem tudjuk megszüntetni, mert az első (vagyis az anya) nyelv testi/artikulációs bázisa olyan erősen rögzült, hogy egész életünk-re megmarad.

Családi szocializációs típusok: a szülők nevelési taktikája és stratégiája. – A családi csoportdinamika a szerepdominancia konfliktusos erőterében alakul/változik. Így tehát lehet: 1. felnőtt-központú = önkényes (autoriter) – ekkor a szülő/k tiltanak, parancsolnak, fegyelmeznek, 2. gyermekközpontú = ráhagyó (permisszív) – a gyermeknek mindent szabad, 3. irányítottan együttműködő = tekintélyelvű: a szülő céltudatos, serkenti a gyermek/ek képességeit. Az irányítottan együttműködő és a fejlődésközpontú család képes felelősségteljes gyermek/ek/et nevelni, pozitív szocializációt biztosítani. Ezek a családok érzelmekben gazdag elveket, megbízható értékrendet közvetítenek (Parish és McClosky 1993, Ranschburg 2014, Schaefer 1959).

Családi nevelői légkör

Háború a család körül. – A fenti klasszikus család-modellt, így mondanám, *provokatív* szándékkal idéztem. Arra akarom erőteljesen felhívni a figyelmet, hogy a tekintélyelvű családi szocializációs modell: *ideáltípus*. Ám éppen ezért alkalmas, hogy nevén nevezhessem a „család” szerteágazó és szövevényes problémáit – akkor, amikor a kritikusok meg akarják szüntetni, mert elavult, ásatag, elnyomó világnak tartják, a tradicionalisták pedig meg szeretnék védeni, mert ők viszont az „örök értékek” szilárd hordozójának és letéteményesének gondolják a családot.

Én viszont ebben a tanulmányban nem fogok „igazságot” osztani – csak elemzek. Fölteszem tehát a következő kérdésemet:

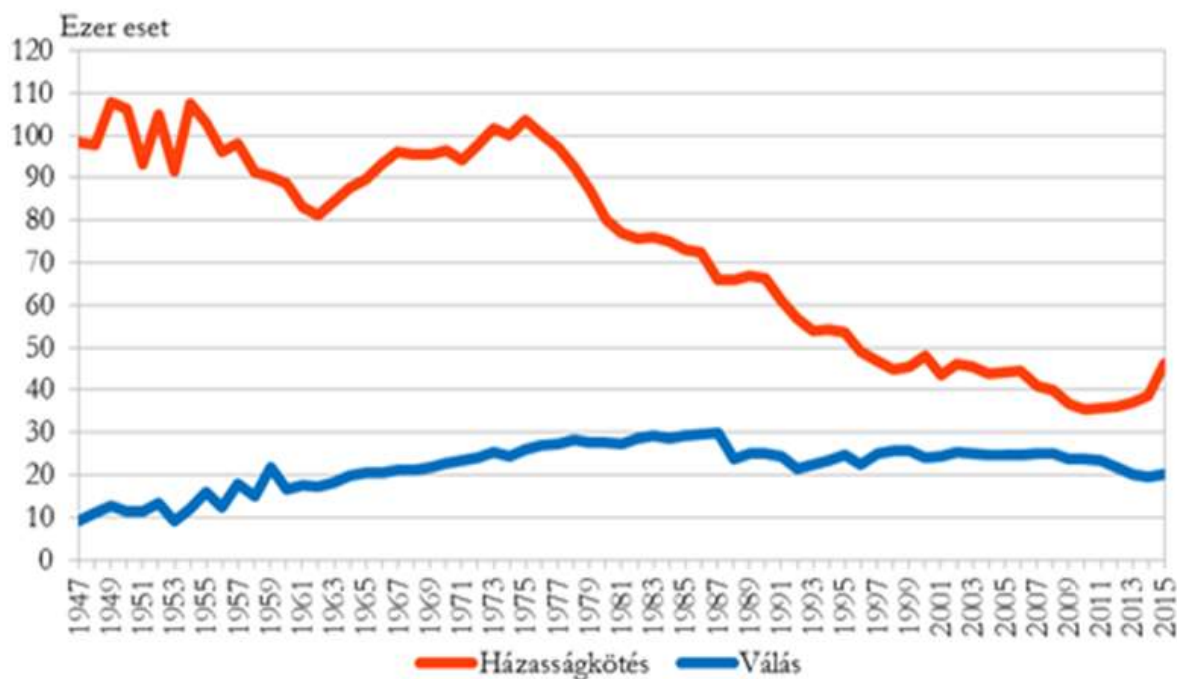
A család átalakulása: fejlődés és/vagy bomlás?

Problémák. – A számtalan szimptomából itt és most csak ezeket emelem ki: az anya- és apaszerep átalakulása; a nők munkavállalásával összefüggő, a családra nehezedő terhek okozta következmények; az egyszülössé vált családok speciális problémái; a szülők fokozott elfoglaltságai; a magukra maradt gyermekek stb.

Az alábbiakban viszont néhány „nyers” statisztikai adat grafikonos szemléltető ábrájával az imént jelzett „felszíni” problémák okai és következményei közül is felvillantok néhányat.

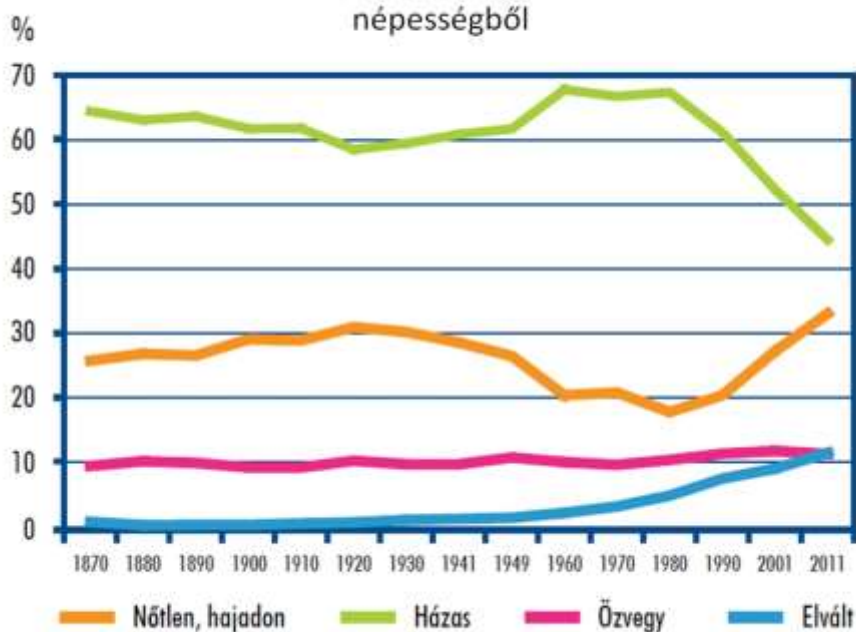
Demográfiai-pszichológiai kép – magyar portré (vázlat)

Házasságkötések, válások számának alakulása:⁷

⁷ http://www.ksh.hu/sajtoszoba_kozlomenyek_tajekoztatok_2017_02_14

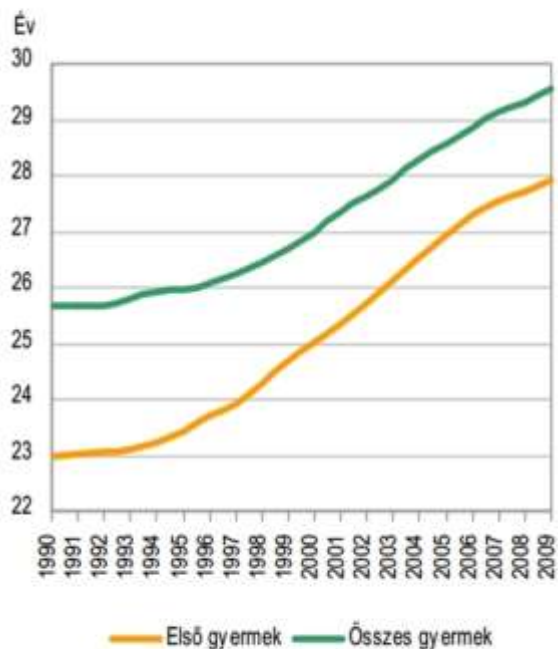
A különböző családi állapotúak aránya a 15 éves és idősebb népességből

www.szamvarazs.blogspot.hu

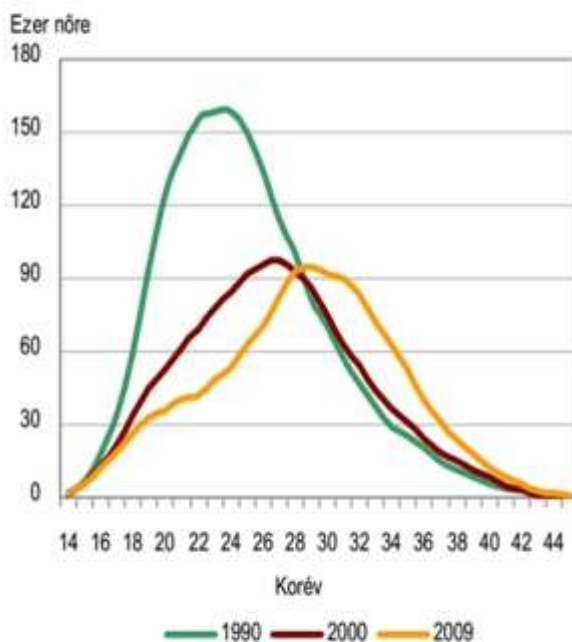
Forrás: KSH, Népszámlálás előzetes adatai, 2011

Az anyák átlagos életkora gyermekük születésekor

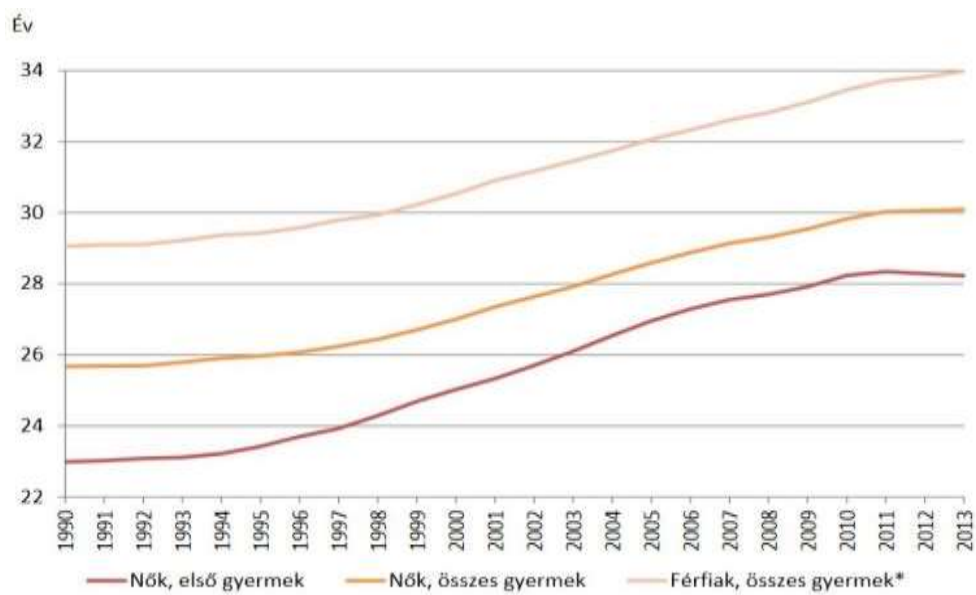
www.szamvarazs.blogspot.hu

Élveszületések az anya életkora szerint

Forrás: KSH, Gyermekvállalás és gyermeknevelés, 2011. április

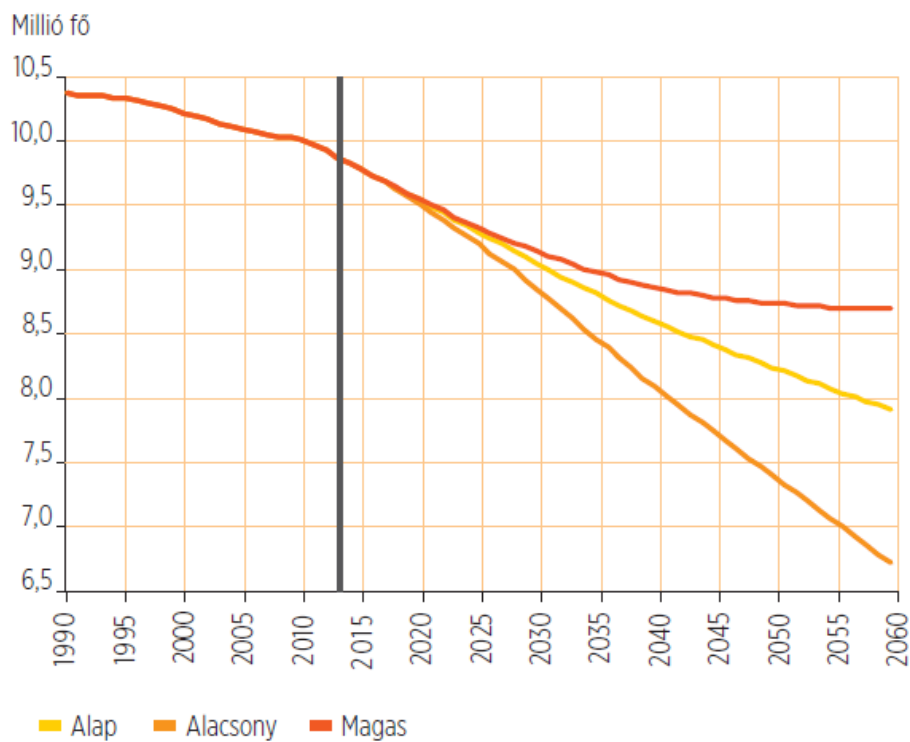
A szülők életkora a gyerek születésekor:

Ez a néhány „beszédés” adat is azt jelzi: *a magyar társadalomban egyre problematikusabb a biológiai reprodukció.*

A számítások szerint ez (lesz) a vészhelyzet:

A népesség száma Magyarországon, 1990-2060⁸

⁸ Forrás: <https://www.portfolio.hu/gazdasag/megrazo-abrakon-magyarorszag-jovoje.217392.html>

A problémák sokaságából most még csak egyet emelek ki: a férfi és az apa szerep konfliktusát.

A férfi és az apa szerep konfliktusa. – Magyarországon a kétkeresős családmodell dominál, ám ezt a modellt egy belső ellentmondás feszíti. A magyarok szerint ugyanis a *férfi* elsődleges feladata a család pénzügyi hátterének biztosítása, de közben egyre többen azt is elvárják az *apáktól*, hogy egyúttal családcentrikusak is legyenek. Miközben a magyarok kétharmada egyetértett azzal, hogy egy férfi ne dolgozzon annyit, hogy az a családjával töltött idő rovására menjen, tízből kilenc magyar azzal is egyetért, hogy a férfi legfontosabb feladata, hogy biztosítsa a családja megélhetését (Makkay és Spéder 2018).

*

A családok átalakulásának („felbomlásának”?) hatásai:

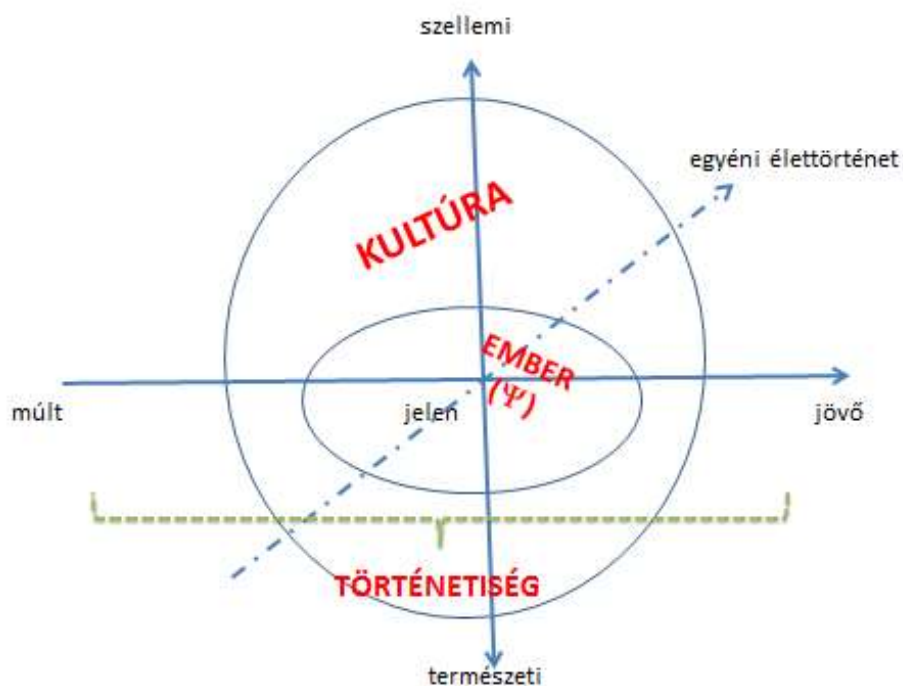
- az átlagos gyermekszám csökken
- a házastársak szerep- és státuskülönbségei csökkennek
- a szülő-gyermek viszony tartalma átalakul

Értelmezés:

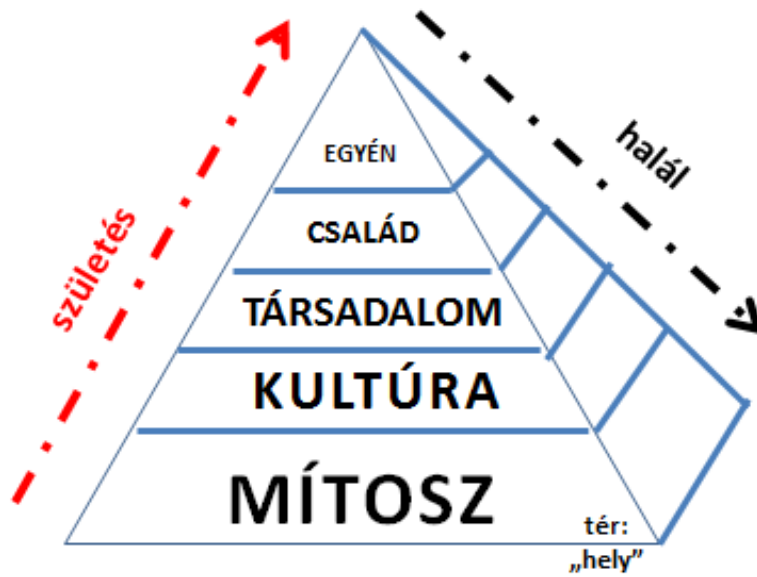
Pszichohistória – pszichológiai/fogalmi keretek

Ha értelmezni szeretnénk a fent jelzett problémákat – azt tehát, hogy a család(ok) átalakulása fejlődés vagy bomlás –, akkor egyszerre kell(ene) az elemzés fókuszába helyoznünk a tér-idő reláció mikro-, mezo- és makrodimenzióit. Ezek összefüggéseit két ábrával illusztrálom.

Kultúra – Ember – Történetiség:

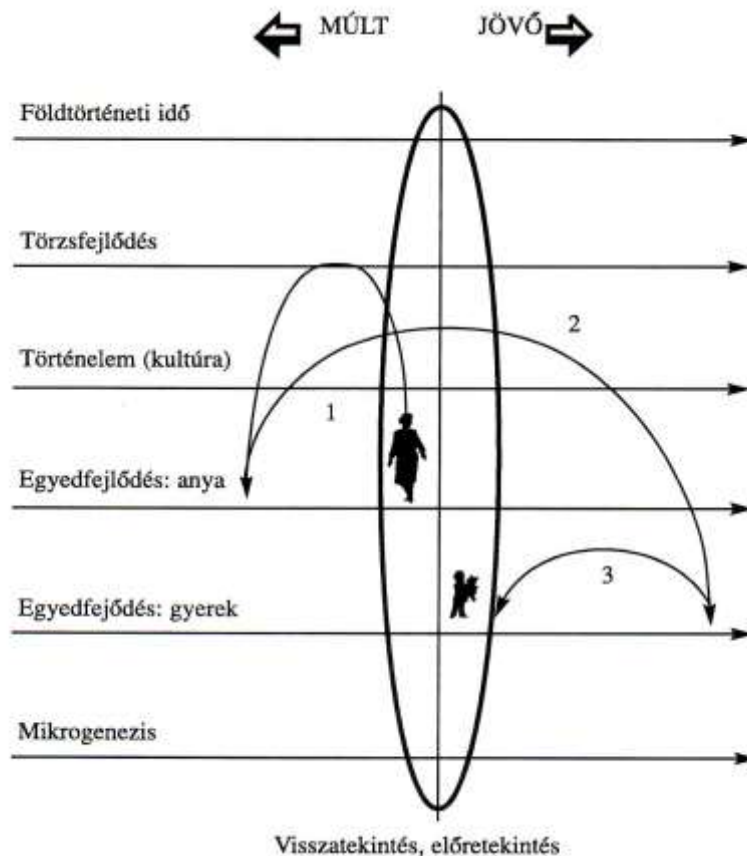

Történelmi tér-idő viszonyok:

A következő ábrával viszont azt illusztrálom, hogy a kulturális/történelmi és az egyéni élettörténetben miként strukturálódik az idő – amelyben „elrendeződnek” a család(ok) történetei is.

*Időstrukturálás:
vissza- és előrettekintés*

A vízszintes vonalak a fizikai világ történetének idejét mutatják, a földön töltött élet történetét (törzsfajlás), az ember földi életének történetét (kultúrtörténeti idő), az egyén életét (egyedfejlés) és a pillanatról pillanatra megélt tapasztalat történetét (mikrogeneráció). A függőleges ellipszis a gyermek születését reprezentálja. A gondolkodás idői elrendeződése fokozatosan halad (1) az anya emlékei, az anyának a gyereke jövőjével kapcsolatos elképzelései (2) és az anya ebből következő viselkedése (3) felé. Ebben a folyamatban a kultúra gondolati/ideális aspektusa anyagi/materiális formává alakul át, hiszen az anya és a többi felnőtt is a gyermek jövőbeni identitásával kapcsolatos elképzelései szerint strukturálja a gyermek tapasztalatát (Cole 2005: 177).

Reduktív értelmezés. – Ezek után nyilvánvaló, hogy az értelmezés csak *reduktív* lehet: a tér-idő relációk komplexitását egyfelől a pszichogenezis *törzsfajlására*, másfelől az *egyedfejlés* élettörténeti dinamikus fejleményeire fókuszálva leszünk képesek a „családi” kor- és körtörténetét is diagnosztizálni.

A *pszichohistóriai redukció* főtétele így szól: „A történeti változások központi hajtóereje nem a technika, még csak nem is a gazdaság, hanem a személyiségben lezajló olyan ‘pszichogén’ változások, amelyek a szülők és a gyermekek egymást követő nemzedékeinek kölcsönhatása következtében mennek végbe.” (DeMause, 1974)

Ez a fajta pszichohistóriai redukció többek között – és mindenekelőtt – a gyermekkor történetében (leírásában) mutatkozik meg.

A gyermekkor története

- *Infaticid korszak* (az ókortól a IV. sz.): jellemzője a gyermekgyilkosság.
- *„Megtagadó” korszak* (IV.-XIII. sz.): a gyermeknek már van „lelke”, de ez inkább még a szülői projekció terméke, ettől való szabadulás a gyermek eltávolításával, elnyomják, vagy nem törődnek vele.
- *Ambivalens korszak* (XIV.-XV. sz.): a gyermek már beépülhet szülei emocionális életébe, de még nem lehet önálló, jelleme „formálhatósága” az alapedagógiai princípium. Ha ellenáll: „kiverik belőle”.
- *Rögeszmés és repressziós korszak* (XVIII. sz.): a gyermek már szülei közelében van, de egészen ellenőrzésük alatt tartják.
- *Szocializációs korszak* (XIX.-XX. sz.): nem a gyermek meghódítása és alárendelése, hanem akarátának edzése jellemzi; a szocializáció objektuma, semmint szubjektuma.
- *A segítségnyújtó korszak* (XX. sz. közepétől): feltételezi, hogy a gyermek jobban tudja szüleinél, hogy mire van szüksége; nem „fegyelmezik” a szülők, hanem segítenek („megértés”, „empátia”). (DeMause 1974)

Számunkra ez a „történet” azért fontos, mert láthatóvá válik a pszichogenezis eredménye: a *megértés* és az *empátia* – mintegy *pőrén/csupaszon* és *szabadon lebegve*.

És mi történt/történik az ontogenezisben, az egyén individuális élettörténetében?

Ezt Erikson epigenetikus identitáselméletének vázlatos bemutatásával illusztrálom:

életszakaszok	pszichoszociális krízis	viszonyítási személyek	pszichoszociális modalitások
csecsemőkor (0-1 év)	I. bizalom v. bizalmatlanság	anya	elfogadok, kapok
korai gyermekkor (1-3 év)	II. autonómia v. szégyen és kétely	anya és apa	megtartom, elengedem
óvodáskor (3-6 év)	III. kezdeményezés v. büntudat	családtagok	teszem, „úgy teszek, mint-ha...” (játék)
iskoláskor (6-12 év)	IV. munkaorientáció v. kisebbségi érzés	lakókörzet, iskola	valamit „helyesen” tenni, másokkal együtt csinálni
serdülőkor (12-18 év)	V. identitás v. identitásdiffúzió	„mi” (saját csoport), „ők”, vezérek, példaképek	ki vagyok? ki nem vagyok? az én a közösségben
fiatal felnőttkor (18-35 év)	VI. intimitás, szolidaritás v. izoláció	barátok, szexuális partnerek, rivális munkatársak	másokban elvesztem és megtalálom önmagam
érett felnőttkor (35-60)	VII. alkotókészség v. érvessztés	közös munka, család , házasság	alkotás, gondoskodás
időskor (60. évtől...)	VIII. integritás v. kétségbeesés	„az emberiség”, „a hozzám hasonló emberek”	vállalom magamat, akivé lettem; tudom, hogy egyszer majd nem leszek

Mit mutat ez a táblázat a mi elemzésünk szempontjából?

Az identitáskonstruálás egyénlélektani konfliktusos dinamikáját: problémáit és nehézségeit, a könnyen kibillenő egyensúly – (ön)veszélyes és akkor végzetes – feszültségét. A megküzdés terepét és terhét. Azt tehát, hogy 1. a modern társadalom *individualizáló-dott/individualizálódik*, 2. egyetlen (végső) identitás-keret marad: az *egyetemes emberiség*, 3. ezen pólusok között a *társadalmi közvetítés* dinamikus feszültsége az a konfliktusos erőter, ami maga az élettörténet, 4. funkcionálása ebbe a kérdésbe sűrítethető: *léteznek-e valóságos emberi kapcsolatok/csoportok, amelyek révén ez a közvetítés megvalósul?* 5. A poszt/modern társadalmakban ez problematikus: a szilárd identitás/ok helyett inkább az *identitás-diffúzió* gyakori/bb. (Erikson 1991. – Lásd még: Fromm 1993, Molnár 2002, Pataki 2001)

A család élet- és értékvilágában feszülő konfliktusok pszichogenezisének az alábbiakban a mitológus és kulturális/történeti mélyrétegekben is igyekszem diagnosztizálni.

Diagnózisok: kor- és kórképek

Kezdem a bibliai konfliktusokkal.

Ótestamentumi archetípusok és konfliktusok

KÁIN ÉS ÁBEL

Albrecht Dürer: Káin megöli Ábelt
(1511, fametszet)

Káin megkeményíti magát (I. Mózes 4:9–16) – „És mondta az Úr Káinnak: Hol van Ábel, a te atyádfia? Ő pedig mondta: Nem tudom, avagy őrizője vagyok-e én az én atyámfiának? Mondta pedig az Úr: Mit cselekedtél? A te atyádfiának vére kiált énhozzám a földről.”

Isten nem vádol, inkább menteni akar. Ábelt persze már nem lehet – Káin megölte. De mi lesz Káinnal?

„Mit cselekedtél...?” – a kérdés célja egyértelmű: fölkelteni Káinban az igazi megbánást. Ha már a gyilkos tett előtt ez nem történt meg, hát talán utána. Íme, a nagy lehetőség: a múltat meg lehet változtatni az egyéni megítélésben. Vagy azonosulunk viselt dolgainkkal, vagy szembefordulunk velük.

A valódi különbség az azonosulásban vagy elhatárolódásban áll. Isten ezt ajánlja fel Káinnak.

Káin azonban nem kér belőle. Eltökélten, konokul megy előre a magaválasztotta úton, azon a bizonyos „káini úton”. Amikor feljajdul – „Nagyobb az én büntetésem, hogysen elhordozhatnám” –, akkor sem *bűne*, csupán várható *büntetése* miatt érez fájdalmat. Úgy látszik, a Lélek elleni bűn valóban „megkeményítette szívét”. Indulatai *destruktív* örvényéből nem tudott szabadulni.⁹ (Szondi 1987)

⁹ Vö.: http://biblia.hu/a_biblia_a_magyar_kepzomuveszetben/kain_megkemenyiti_magat

JÓZSEF ÉS TESTVÉREI

A szövevényes történetből itt most csak egy olyan epizódot idézek, amelyben a *gyilkos indulat elaborálódik*: József köntösét testvérei egy levágott kecskebak vérébe mártották, s mintha útközben találták volna, ezt küldték haza apjuknak.

Jan Victors (1619-1679) azt a pillanatot festette meg, mikor Jákob meglátta a véres köntöst, és felkiáltott: „Ez a fiam köntöse, vadállat ette meg. Széttépték, széttépték Józsefet!” (Ter 38,33) Sokáig siratta és gyászolta, holott fia életben maradt. (Bright 2001. – A Szentírás magyarázata 1995.)

Újtestamentum:

TÉKOZLÓ FIÚ/K

(Lukács evangéliuma, 15,11–32.)

Rembrandt, Harmensz van Rijn:
A tékozló fiú hazaérkezése (1668)

A példázat inkább az együttérző apáról szól, s nem annyira a fiatalabb fiú hazatéréséről. Az atyában mutatkozik meg a *spirituális igazság*. Atyaként azt akarja, hogy gyermekei szabadok legyenek, szabadon szerethessenek. Ez magában foglalja annak lehetőségét, hogy elhagyják otthonukat, egy idegen országba távozzanak, és (ezért) mindent elveszítsenek.

Atyaként arra is vágyik, hogy aki/k otthon marad/nak, élvezzék jelenlétét és tapasztalják meg szeretetét. Ám csak olyan szeretetet kínál, amely szabadon elfogadható. Szenved, amikor gyermekei csaló nyelvüket és hűtlen szívüket használják. Sohasem erőlteti rá magát senkire, de mindig várakozik.

Ennek a szeretetnek *szomatikus (pszichológiai)* és *szakrális (spirituális)* teljességét Rembrandt (1606-1669) képi ábrázolása mutatja meg talán legtökéletesebben:

A Rembrandt-kép értelmezése. – Az apai BALKÉZ: erős, izmos – megtart. A JOBBKÉZ: anyai – simogat, gyengéden nyugszik a fiú vállán, vigaszt nyújt, megnyugtat. A kép megmutatja: az Isten/Atya/Anya végtelen együttérzésében örökre összekötötte magát gyermekei életével. Ez a kötelék az ő kölcsönös – egymástól függő – szabadságuk is. Ezért amikor a fiatalabb fiú úgy választ, hogy távozik, ez bánatot okoz Atyjának/Anyjának, s örömet, amikor visszatér. De öröme/örömük nem lesz teljes mindaddig, amíg haza nem tér hozzá/hozzájuk mindenki, akinek életet adott, és körbe nem ülnek az asztalt, amelyet nekik terített.

Az apa mindkét fiúhoz kimegy és magához behívja: az ifjabbikat, aki önfejű; az idősebbet, aki kötelességtudó. Nem hasonlítja őket össze, mert mindkettőjüket szereti; reméli, hogy testvérként láthatja őket együtt egy asztalnál.

A feltétel nélküli Atyai/Anyai elfogadás persze nem csak spirituális, hanem szomatikus-lélektani küzdelem is, mert olyan az élet(ünk) hétköznapi valósága, amelyben az embereket – családtagjainkat is – összehasonlítjuk „érdemeik” alapján (Nouven 2001).

*

Összefoglalva: 1. az ótestamentumi maszkulin/családi agresszió a destruktív és/vagy konstruktív feszültségek dinamikájában örvénylik, 2. az újtestamentumi maszkulin/családi konfliktus részben feminizálódik, részben szublimálódik is, az *egyetemes szeretet* dinamikus feszült-

ségében teljesebbé válik, aminek mintegy előképe József és testvérei történetében a gyilkos indulat elaborációja.

A következőkben viszont azt fogom (vázlatosan) bemutatni/elemezni, hogy a mitologikus/kulturális családi/egyetemes konfliktusartikuláló és egyben megoldást is felkínáló dinamikus feszültségek íve jelenünk kor- és kórképeiben is tetten érhető.

Az atyai tekintély feminizálódik: Kronosztól Dionüszoszig

Az apa = Atya – olyan archetípus, amely ott él a gyermek lelkében; egy mindent átfogó, omnipotens istenkép és dinamikus elv. Az élet folyamán a tekintélynek ez a képe háttérbe szorul, azaz differenciálódik: az Atya *apává* válik, egy jellegzetes, gyakran nagyon is esendő emberi személyiséggé. Viszont az apa-imágó kitér és más maskulin archetípusokkal is ötvöződhet: így például a *hős* és az *öreg bölcs* ösképeivel (Jung 1993: 16-17). Én most azonban, éppen a kor- és kórtendenciák konfliktusos dinamikájának diagnosztizálása érdekében, a *kronoszi* és a *dionüszoszi maskulinitást* vizsgálom; azt a lelki történetet, ami a zsarnoki, elnyelő apától a lágy férfiig ívelt.

KRONOSZ

Kronosz és Poszeidón – Rubens festménye (1636-38)

Kronosz: a zsarnoki/patriarchális hatalom archetípusa, aki – mivel fél tőlük – még saját fiait is fölfalja. A kronoszi archetípus a történelemben, a kultúrában, a politikában, a régi és az új mítoszokban, mesékben és álmokban is jelen van. Például Heródes király betlehemi gyerekgyilkosságainak története kronoszi. A modern diktatúrák is azt mutatják, hogy „saját gyermekeiket” is fölfalják. – A hollywoodi sikerfilmek is (részben) kronoszi archetípuson alapulnak. Például a *Terminátor*, az 1980-as évek egyik nagy sikerfilmje arról szól, hogy a férfias, racionális technikai kultúra termékei, a gépek elpusztítják az anyatermészetet. (Tóth 2017: 219.)

DIONÜSZOSZ

Caravaggio: Bacchus/Dionüszosz (1595)

Dionüszosz/Bacchus – A féktelen mulatozás ölt benne testet, de az inspiráció és a kreativitás is; sőt még az örület is, amely az átszellemült alkotás és tivornya mélyén egyaránt ott lappang. Dionüszosz sok ábrázolásban hordoz nőies jelleget. A bor isteneként szoros kapcsolatban áll a földdel, amelyet a nőiséggel kapcsolnak össze – így karakterében megvalósul a férfi és női minőségek integrációja, ami elengedhetetlen a teljességgel működéshez.

Dionüszosz archetípusa igencsak tevékenyen munkálkodott az elmúlt évtizedekben: ő vitte a hippimozgalom és a szexuális szabadság fáklyáját, ő írta a transzparenszerekre a „szeretkezz, ne háborúzz” szlogent. Alighanem ő áll a nőies férfi jelenleg népszerű trendje mögött, és egy sajátos apatípus – a *bacchusi apa* – mögött is: aki „egyrészt izgalmas, elbűvölő, jókedve magával ragadó, fantáziadús, kreatív, a gyerekeknek kiváló játszótársa, szoros érzelmi és fizikai kapcsolatot alakít ki a gyerekeivel, igazi földi apa. Ugyanakkor megbízhatatlan, következtelen, könnyen elveszíti a lelkesedését, nem nyújt egzisztenciális biztonságot, nem képviseli a családot a világ felé, nem tanítja meg a gyerekeinek, hogyan boldoguljanak a világban, inkább barát, mint apa.” (Tóth 2017: 227)

Igen ám, de most tehetjük föl igazán kiélezve a kérdést: *ez vajon fejlődés vagy inkább bomlás?* A kérdést azonban – a megnyugtató válasz helyett – még tovább is élezhetjük.

Nincs kapcsolat – miért?

Apaseb. – A férfiszerep hagyományosan patriarchális férfiuralom. Az ipari forradalommal a férfiak elkerültek a földtől és a családtól. Ha a férfi kikerül a családból, a gyermek nem találkozik az apai energiával.

Mi történik abban a családban, ahol a férfi elhagyja otthonát, nem tartja a kapcsolatot sem a szüleivel, sem a feleségével, nem látja a gyermekeit, csak hétvégén vagy még ritkábban? Mi történik, ha az apa a munkájába és a mobiljába = ókostelefonjába temetkező férfiú, aki netán fizikailag akár jelen is lévő, de a család és a gyermek életében aktívan részt nem vevő, még a szemkontaktust is megspóroló poszt/modern apa?

A tanult viselkedésminta szintjén is mélyreható következményei vannak az apahiánynak, ám ennél jóval többről van szó. Az apai energia ugyanis egyrészt biológiai tényállás, másrészt

szocializációs nemi kérdés, illetve epigenetikai (fejlődéslélektani) hatások eredménye. Az apai princípium azonban más is: olyan energia, ami *ősi örökség*, nem csupán egy szocializációs szerep. Ha tehát hiányzik az apa, a gyermek csak az anya szemén át lát férfitilágot. Ennek viszont semmi köze a maskulin realitáshoz. Ez az *apaseb*. (Rohr 2016)

Hová lettek a férfiak? – A huszadik században a nők kiharcolták maguknak – többek között – a választó jogot, a munkához való jogot, az egyenjogúság számos más eredményét is fel lehet(ne) sorolni, ám most inkább ezt a kérdést firtassuk: *mi történt közben a férfiakkal?*

A férfias férfi ugyanis átalakulóban van.

Sőt! Többről van szó. Ez a „több” azonban nem pusztán valami mennyiségi, hanem *minőségi* változásra utal. A nyugati technoevolúciós „fejlődés” (?) eredményeként az emberi kapcsolatok *digitalizálódtak* és *virtualizálódtak*, s ebben a folyamatban a személyes/ organikus interakciók is átalakulnak – nincs *valóságos* kapcsolat. A férfiak is „eltűntek”. Az atyai tekintély is tehát végzetesen erodálódik és dematerializálódik. (Zimbardo és Coulombe 2016)

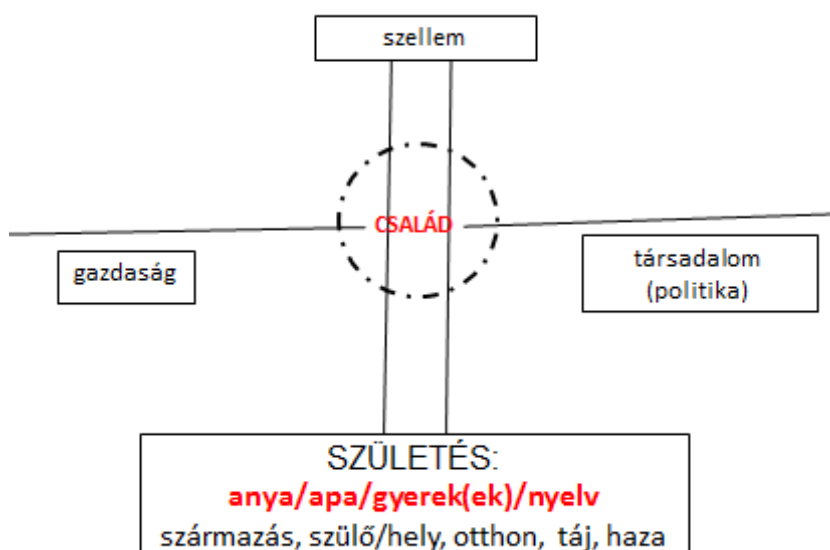
Van-e kiút ebből a poszt/modernizációs csapdahelyzetből?

Család és re-form: megoldás?

Ha a megoldás szempontjait mérlegeljük, akkor mindenekelőtt azt érdemes figyelembe venni, hogy a fenti gondolatmenetben vázolt tendenciák, jelenségek és értelmezési keretek egyfelől csak töredékek a problémák özönéből. Másfelől azonban „cseppben a tenger” alapon talán mégis jelzésértékűek lehetnek. Így tehát az alább következő gondolataim szintén csak vázlatos töredékek, amelyekkel azonban egyszerre igyekszem elkerülni a feketén komor apokaliptikus és az alaptalanul bizakodó, afféle happys utópiaépítő víziókat.

Amellett fogok érvelni, hogy a család (lehet) *szeregetközösség* (is), ami ugyanakkor *dinamikusan zárt és nyitott csoporthelyzetet* jelent – tegyük fel így:

Világtengely: család – re-form

- A Világtengely határozza meg az ember számára a világ centrumát: a világba lépését és a benne való tájékozódást. – Ez a tengely adhatja az energiát a valódi REFORMOKHOZ!

- A vízszintes (a horizontális) tengely az ember anyagi létezésének feltételeire és az emberi együttélés módjaira vonatkozik. – Ez az „INTÉZKEDÉSEK” világa (pl. „családpolitikai intézkedések” *re*-formok helyett).
- A vertikális és a horizontális mozgást szimbolizáló két tengely találkozási pontja alkotja a KERESZTET. A találkozás szimbolikus sűrítménye: a PONT („CSILLAG”), ennek kiterjesztése a KÖR, illetve minden MANDALA-szerű szimbolikus tartalom: a harmóniára, a tökéletességre, a teljességre, a rendre való törekvés, illetve ennek jelei, jelzései, szimbólumai. Ezek közül egy különösen nevezetes – az Újtestamentum JÉZUS KRISZTUSNAK nevezi. (Jung 1993a, 1997, Karácsony 1942/2002, 1939/2009, Miklóssy 2013: 48-71.)

Transzperszonális szemlélet. – A fentiekből következik, hogy az ember önmegvalósításának ugyan fontos tényezője a csúcsmélység/teljesítmény: a siker, a személyiség képességeinek kibontakoztatása ((Maslow 1970). Ám valójában megtévesztő ez az egész motivációs- és szükséglet-hierarchia, mert éppen az korunk egyik jelentős *kór*problémája, hogy mindent az önmegvalósító „siker” mentén értékel. Mindazonáltal termékeny hipotézis az, hogy a személyiség szomatikus/kognitív képességeinek kibontakozása nem fejeződik be a „csúcsteljesítménynél”, mert további élményvilág és növekedés nyílna meg előttünk: a *spirituális* élményvilág, mely közvetlen, természetes folytatása személyes növekedésünknek. Ez ugyanúgy belső részünk, mint a személyes (ego-beli) jelenségek (Maslow 2003, Rogers 2003, Tornóssy 2013).

Ebből a szemléletváltásból született meg a transzperszonális pszichológia. Innen kezdve az ezzel foglalkozó szakemberek azt gondolták, hogy a fő fókusz a spirituális lényünk kiteljesítése, megélése, fejlesztése kell, hogy legyen, s akkor a többi probléma is megoldódik.

Valóban? Megoldódik?

Nézzünk tehát néhány olyan összefüggést, ami által a család értékhordező csoport helyzetében a család tagjai *minőségileg* többek/mások/értékesebbek lesznek, mint pusztán individuumok *menyiségi* összege.

A természetes szeretet. – Az ingermegvonás, a depriváció mentális leépüléssel jár, lásd Harlow (1971) híres majom-kísérleteit. Azaz a természetes szeretet (fizikai és lelki érintésekkel) egészségfenntartó és gyógyító erő (Berne 1984, 1997). *A „közösség” tehát szomatikus védőburok.*

A család mint védőburok. – 1. A családban élők (ha megbetegednek) gyógyulási esélyeik jobbak, mint az egyedül élőknek. 2. A magányosan élők fokozottan veszélyeztetettek bizonyos mentális betegségek (pl. öngyilkosság, depresszió) szempontjából (Kopp és Skrabski 2000).

A család támogató hatásai. – A család azonban (ha működik) nem pusztán a vészhelyzetekben, hanem a szokványos hétköznapi életben is támogató erő lehet. Így például a világra vonatkozó információk összegyűjtője és terjesztője, visszajelentő-útmutató rendszer, a világról kialakuló kép, az életfilozófia forrása, a problémák megoldásában eligazít és közbejár, gyakorlati és konkrét segítség forrása, a pihenés, regenerálódás színtere, referencia- és kontrollcsoport, az identitás forrása, az érzelmi teherbírást fokozza stb.

Ám ahhoz, hogy mindez így is legyen, a családnak valóban működnie kell(ene). A működőképes, azaz csoportdinamikai funkcióit „használó” családban minimálisan a következő tényezőknek ajánlatos jelen lenni: közös nyelv és nyílt kommunikáció, a generációk közötti élő

kapcsolat, egészséges interperszonális kapcsolatok, felelősségérzet, kontroll elfogadása, egyetértés a család és a tágabb környezete között stb.

Circulus vitiosus – Gondolatmenetem itt azonban circulus vitiosusba torkollik, afféle „ördögi körben” visszatér az apokaliptikus kísértet. Az a probléma tehát, hogy a család imént összefoglalt pozitív működése: a vázlatosan jelzett pszichológiai optimalizálás kommunikációs feltételei azok, amelyek nagyon is sérülékenyek, bizonytalanok – diszfunkcionálisak. A korábban leírt összefüggésekre hagyatkozva, befejezésül, most csak két empirikus példát idézek. Példáim szándékosan egyfelől a női-, másfelől a férfi-lét egzisztenciális mélységeit érintik.

1. A női-lét egyik meghatározó tényezője: a *gyermekszülés*. A példa: kulturális antropológiai tapasztalatok azt mutatják, hogy a falusi, nem nyugati kultúrákban – amelyek támogató családi, közösségi kapcsolatokra épülnek – az anyák nem betegszenek meg szülés után. (Kruckman 2000 – idézi: Páll 2002).

2. A férfi-lét egyik, talán legfontosabb, egzisztenciális mélységű problémája: *a korai halálozás – a magyar férfiakra ez különösen érvényes*. A példa: 1960. és 2005. között a 40-69 éves magyar férfiak halálozása 55%-kal emelkedett! Míg térségünkben az 1960-as években viszonylag jók voltak az egészségi mutatók, addig ma a középkorú férfiak halálozása magasabb, mint az 1930-as években volt! Annak a valószínűsége, hogy egy férfi hazánkban túléli a 65. életévét, ma csupán 59%. Ez az arány Ausztriában például 80%. A középkorú nők idő előtti halálozása is háromszor magasabb, mint az európai átlag.¹⁰ – Egy másik elemzésben ezt olvasom: a középkorú és idősebb nők közül egyre többen dohányoznak. Mindezt a felgyorsult emancipáció, a nemi szerepek közti határ elmosódása, ezáltal a megemelkedett mértékű stressz, a női életstílus „elférfiasodása” is okozhatja. A nők jelentős része ebben a korban egyedül marad, mert elválnak vagy a velük élő férfi idő előtt meghal (KSH 2014: 40).¹¹

*

Ezért hát nem megnyugtató befejezésképpen, pusztán írásom végére érve, ezt a kérdést vagyok kénytelen megfogalmazni: *a magára hagyott és magára maradt kollektív/családi és egyéni (női és férfi) „lélek” vajon meddig bírja még posztmodern korunk kóros feszültségeit és terheit?*

Utószó:

POGÁNY KANTÁTA

Bartók Béla: Cantata Profana

(vázlatos pszichohistóriai és családpszichológiai interpretáció)

A modernitás világa (ön)pusztító. – Mit jelent a szarvassá változás folyamata? VISSZA- és ELZÜLLÉST! Visszazüllést egy korábbi létállapotba. Elzüllést: a munkafegyelem „ellazulását”, hedonista kedvtelést. A társadalmi státus elvesztését, pusztulást, aminek ok-okozati viszonylatában a szülő és a gyermek, a gyermek és a közösség viszonyának megromlása áll(t).

¹⁰ <http://www.mentsukmegaferfiakat.hu/index.php>

¹¹ Az elemzés a 2000 és 2012 közötti évek statisztikai adatain alapul, de nem kell nagy fantázia annak megállapításához, hogy ez később is folytatódott/folytatódik.

Mi történt? – A szarvassá válásnak (egy ősbib állapotba való visszatérésnek) pragmatikus, érzelmi, társadalmi okai vannak: az apa legfontosabb szülői kötelességét elmulasztotta. „Nem nevelte őket / Semmi mesterségre, / Szántásra-vetésre, / Ménesterelésre; / Csordaterelésre; / Hanem csak nevelte / Hegy-et-völgyet jární, / Szarvasra vadászni.” A vers záró sorai szerint: „Csak erdőket jární / Csak vadat vadászni.”

Az apa a két ősi mesterség (állattenyésztés, földművelés) közül egyikre sem nevelte/oktatta fiait, hanem egy megelőző társadalmi állapot (a gyűjtögető-vadászó életmód) szintjén hagyta őket. A munka morális kötelessége terén, azaz a jövő: az élet/a túlélés organikus (szomatikus és üdv-) történetében is gyengék, elbuknak. A fiúk a közösségi fennmaradás pragmatikája értelmében társadalmilag deviánsná, szenvedélyük rabjaivá, haszontalanná, saját üldözöttjeikhez (a vadakhoz) hasonlatossá váltak; s mivel egynemű csoport maradtak, a közösségi fennmaradása érdekében szükséges utódokat sem biztosították: sorsuk a biztos pusztulás.

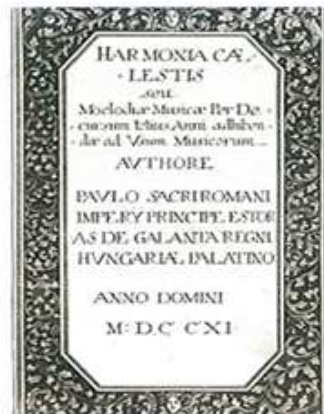
Melléklet

HARMONIA CAELESTIS...

*Paulus S. R. L. L. Esterházy.
Com. in Fraŕcia Reg. Hung. Palatin,
Supr. General. ac Legationarius Regius.*

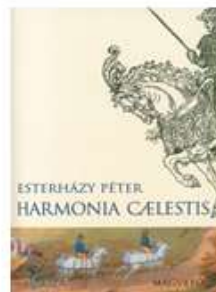
galántaiherceg Esterházy Pál
(1635-1713)

...és/vagy posztmodern bomlás

Esterházy Péter
(1950-2016)

„MI A KÜLÖNBÉG ÉDESAPÁM ÉS
AZ ISTEN KÖZÖTT?
A KÜLÖNBÉG JÓL LÁTHATÓ:
ISTEN MINDENÜTT OTT VAN.
EZZEL SZEMBEN AZ ÉDESAPÁM IS
MINDENÜTT OTT VAN.
CSAK ITT NINCS.”

Irodalom

- Almási Dorottya 2012, A termékenységistennők: Tellus és Ceres, valamint Vesta szerepe a római családi és közösségi életben. *Iustum Aegenuum Salutare*, 2: 43-48. – <http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20122sz/05.pdf>
- Andorka Rudolf 2006, *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó
- Ariés, P. 1987, *Gyermek, család, halál*. Budapest: Gondolat Kiadó
- A Szentírás magyarázata*. 1995, Budapest: Kálvin Kiadó
- Badinder, E. 1999, *A szerető anya. Az anyai érzés története a 17-20. században*. Debrecen: Csokonai Kiadó
- Bahtyin, M. 1982, *Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Budapest: Európa Könyvkiadó
- Berne, E. 1984, *Emberi játzmák*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Berne, E. 1997, *Sorskönyv*. Budapest: Háttér Könyvkiadó
- Boncz Hajnalka é.n. „Az asszony csendben tanuljon, teljes alázatossággal.” *Szűz Mária és Szent Anna műveltségének megjelenítése a képzőművészetben*. – http://real.mtak.hu/21275/1/Boncz%20Hajnalka_Asszony%20csendben.pdf
- Borgos Anna 2007, *Portrék a Másikról*. Budapest: Noran Kiadó
- Boreczky Ágnes 2004, *A szimbolikus család*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Bright, J. 2001, *Izrael története*. Budapest: Kálvin Kiadó
- Burke, P. 1991, *A népi kultúra a kora újkori Európában*. Budapest: Századvég Kiadó, Hajnal István Kör
- Chodorow, N. J. 2000, *A feminizmus és a pszichoanalitikus elmélet*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó
- Cole, M. 2005, *Kulturális pszichológia*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Cseh-Szombathy László 1979, *Családszociológiai problémák és módszerek*. Budapest: Gondolat Kiadó
- DeMause, L. 1974, *The history of childhood*. New York: Harper and Row.
- Duby, G. 1987, *A lovag, a nő és a pap*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Duby, G. 2000, *A nő a középkorban*. Budapest: Corvina Kiadó
- Erikson, E. H. 1991, *A fiatal Luther és más írások*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Földi András 1997, A római család jogi rendje. *Rubicon*, 3-4. sz. – http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_romai_csalad_jogi_rendje
- Fromm, E. 1993, *Menekülés a szabadság elől*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Gurevics, A. J. 1974, *A középkori ember világképe*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó
- Gurvics, A. 2003, *Az individuum a középkorban*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó

- Hablicsek László 1996-2000, A család kialakulása, a családformák változásai. In: Kollega Tarsoly István (főszerk.) *Magyarország a XX. században*. II. köt. Szekszárd: Babits Kiadó, 204-210. – <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/192.html>
- Harlow, H. F. 1971, *Learning to love*. San Francisco: Albion
- Hoffmann Zsuzsanna 2009, Antik nevelés. *Iskolakultúra*, Veszprém. – <http://mek.oszk.hu/08400/08431/08431.pdf>
- Huizinga, J. (1938) 2004, *Homo ludens*. Budapest: Univerzum Könyvkiadó
- Jung, C. G. 1993, *Föld és lélek. Az archaikus ember*. Budapest: Kossuth Kiadó
- Jung, C. G. 1993a, *Aion. Adalékok a mély-én jelképiségéhez*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Jung, C. G. 1997, *A szellem szimbolikája*. Budapest: Európa Könyvkiadó
- Karácsony Sándor 1939/2009, A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja. Budapest: Exodus. – 2. kiadás: Magvető Könyvkiadó, Bp. 1985. – 3. kiadás: Széphalom Könyvműhely, Bp.
- Karácsony Sándor 1942/2002, *Ocsudó magyarság. Szokásrendszer és pedagógia*. Budapest: Exodus. – Második kiadás: Széphalom Könyvműhely, Bp. 2002.
- Katona Ferenc 2016, *Az agy fejlődésének kultúrtörténete*. Budapest: Medicina Kiadó
- Kézi Erzsébet 2007, A család változásának történelmi dimenziói. *Zempléni Múzsza*, 2007. 1. sz. – http://www.zemplenimuzsa.hu/07_1/kezi.htm
- Kruckman L. 2000, Rituals as Prevention: The Case of Postpartum Depression, In the Nature and Function of Rituals. Ruth-Inge Heinze. Greenwood: Praeger Publishing; p. 12-20.
- Kopp M., Skrabski Á. 2000, A magyar lelkiállapot és a társadalmi tőke szerepe a nép-egészségügyi mutatók alakulásában. In Elekes Zs., Spéder Zs. (szerk.): *Törések és kötések a magyar társadalomban*. Budapest: Századvég Kiadó, 254–267.
- KSH 2014, *A halálloki struktúra változása Magyarországon, 2000-2012*. KSH 2014. május. – <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/halalokistruk.pdf>
- Miklóssy Endre 2013, *Évezredek között*. Budapest: Napkút Kiadó
- Makkay Zsuzsanna és Spéder Zsolt 2018, Apaság: a férfiak gyermekvállalása és családi szerepei. In: Monostori Judit, Őri Péter, Spéder Zsolt (szerk.), *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest: KSH Népeségügyi Kutatóintézet, 65-82.
- Maslow, A. 1970, *Motivation and personality*. New York: Harper and Row
- Maslow, A. 2003, *A lét pszichológiája felé*. Budapest: Ursus Libris
- Molnár Tamás 2002, *Az autoritás és ellenségei*. Budapest: Kairosz Kiadó
- Nouwen, Henri J. M. 2001, *A tékozló fiú hazatérése. Egy hazatalálás története*. Budapest: Ursus Libris

- Paládi-Kovács Attila (főszerk.) 1988-2002, *Magyar Néprajz VIII. köt. Társadalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 8-393. – <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/08/190.html>
- Parish, Th. S. – McCloskey, J. J. 1993, Parenting Styles, Young Adults' Self-Concepts, and Evaluations of Parents. *The School Community Journal*. Vol. 3, No. 2: 85-88.
- Pataki Ferenc 2001, *Élettörténet és identitás*. Budapest: Osiris Kiadó
- Páll Irén 2002, A szüléshez társuló pszichiátriai betegségek. *Lege Artis Medicine*, 12 (3): 153-8.
- Pukánszky Béla 2001, *A gyermekkor története*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó
- Ranschburg Jenő 2014, *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Budapest: Saxum Kiadó
- Ritoók Zsigmond – Sarkady János 1984, *A görög kultúra aranykora*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Rogers, C. R. 2003, *Valakivé válni. A személyiség születése*. Budapest: Edge 2000
- Rohr, R. 2016, *A férfi útja*. Budapest: Ursus Libris
- Schaefer, E. S. 1959, A circumplex model for material behavior. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59: 226-235.
- Somlai Péter 1985, *Konfliktus és megértés*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Somlai Péter 2002. *Húsz év. Családi kapcsolatok változásai a 20. század végi Magyarországon*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó
- Somlai Péter, Bognár Virág, Tóth Olga, Kabai Imre 2007, *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Budapest: Napvilág Kiadó
- Southern, R. W. 1987, *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Sullerott, E. (szerk.) 1983, *A női nem. Tények és kérdőjelek*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó
- Szondi Lipót 1987, *Káin, a törvényszegő. Mózes, a törvényalkotó*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Tormay Krisztina 2017, A keresztény ikonográfia nyomában. *Magas-Les*. – <http://ropteto.hu/magasles/lapszamok/kozosseg-szive-no-2017/a-kozosseg-szive-a-no-a-kereszteny-ikonografia-nyomaban-tornay-krisztina.html>
- Tornyossy Mária 2013, *A születéstől az élhető filozófiáig*. Budapest: Oriold és Társai Kiadó
- Tóth Zoltán 2017, Nagy apának nagy az árnyéka. Az apa archetípusai. In: Deák Zsolt (szerk.) *Jung nálunk. Magyar szerzők jungi analitikus írásai 01*. Budapest: Ursus Libris, 213-232.
- Vajda Zsuzsanna 2005, A család. In: Vajda Zsuzsanna és Kósa Éva: *Neveléslélektan*. Budapest: Osiris Kiadó. –

https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_neveleslelektan/ch02.html#id510091

Varga Csaba 2018, *Új aranykor kapujában*. Stratégiakutató Intézet

Vas Réka 2010, Nők változóban. Nőideál a 19. század közepén a sajtó és a tanácsadó irodalom tükrében. *Transindex* – <http://eletmod.transindex.ro/?cikk=12636>

Weber, M. 1982, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest: Gondolat Kiadó

Zimbardo, P. és Coulombe, N. D. 2016, *Nincs kapcsolat. Hová lettek a férfiak?* Budapest: Libri Kiadó

*

A fenti tanulmányom a „Család egykor és ma” c. konferencián elhangzott előadásom alapján készült. A konferencia helyszíne: Szeged, SZTE BTK Kari Konferenciaterem. Időpontja: 2018. december 10.

A konferencia részletes programja itt olvasható:

http://neprajzihirek.hu/a_csalad_egykor_es_ma